

שיעור יז:

שמחה – ממוצעת בין עצב ושחוק

א. קבלת פני חבירו - חובה כלפיו ודרך ישרה

ההוראה למעשה שכתב הרמב"ם היא לנהוג במידת 'שמחה' (ב,ז):

"לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות, ולא עצב ואונן - אלא שמח... וצוו שלא יהא אדם פרוץ בצחוק, ולא עצב ומתאבל - אלא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות".

כעין זה כתב גם (פ"א,ד):

"ולא יהא מהולל ושחוק ולא עצב ואונן - אלא שמח כל ימיו בנחת, בסבר פנים יפות".

והכוונה שזו המידה הממוצעת, שהיא הדרך הישרה - להיות שמח, ולקבל כל אדם בסבר פנים יפות.

מקורן של הלכות אלו במשנה (אבות א,טו) "שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות". ובמשנה נוספת בענין זה (אבות ג, יב) "רבי ישמעאל אומר הוי קל לראש ונוח לתשחורת והוי מקבל את כל האדם בשמחה" *.

בפרה"מ לרמב"ם שם כתב על החילוק בין שתי המשניות, ז"ל:

"צריך שתקבל בני האדם כולם, קטן וגדול, בן חורין ועבד, כל איש ממין האדם, בשמחה. וזה יותר ממאמר שמאי בסבר פנים יפות".

* בפירוש הוראות אלה כתב בפרה"מ שם:

"הוי קל לראש ונוח לתשחורת - קלות היא הזריזות, ונוח - הנחת והיישוב. ואמר בזה הצווי: כשתהיה עם איש גדול המעלה, שים עצמך קל לנגדו, ועמוד לפניו לשמשו כאשר ירצה, ומסור עצמך לו. וכשתהיה עם שחור השיער, כלומר צעיר בשנים, לא תעשה כן. אלא הוקר נפשך עמו, ולא תנהג קלות ולא תשתעשע".

מבואר שהיחס לאדם חשוב מחייב להיות 'קל', כאדם שאין לו בסיס קבוע וקיום איתן. המילה 'נקלה', באה משורש 'קל', שהיא ההיפך מ'כבד', שהוא משורש כבדות. 'וידי משה כבדים' (שמות יז, יב), התרגום הוא "יקירן" מלשון "כבוד ויקר", והתוצאה הנראית שלהם היא כבדות.

ההוראה של רבי ישמעאל היא כאשר אתה בא במגע עם ראש, "אל תוקיר נפשך לו", כלומר אל תבליט את צד הכבוד של עצמך, היות ומכלל דיני כבוד הוא לוותר על כבוד עצמו. כמו שמצאנו בגמ' (פסחים נז.) שצווחה העזרה "צא מיכן יששכר איש כפר ברקאי, שמכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים, דהוה כריך ידיה בשיראי ועביד עבודה". ולמדנו שמי מכבד עצמו לפני ה' זהו בזיון, ככתוב "אין חכמה ואין תבונה ואין עצמה נגד ה' (משלי כא, ל). ונאמר 'אל תתהדר לפני מלך' (משלי כה, ו. ע' רמב"ם סוף הלי לולב).

וביחס לתשחורת תהיה נכבד, אבל בגדר נוח, אבל לא נבדל. וזה שסיים צריך שתקבל כל אדם בשמחה.

לדבריו אלה בפרה"מ יש לשאול שבהל' דעות היה צריך להביא את המשנה השניה המחייבת לקבל כל האדם בשמחה, ולא להסתפק בדברי שמאי "בסבר פנים יפות". וכן ראיתי ששאל בעבודת המלך. ונשאר בקושיה.

ונראה לומר שיש כאן שני סוגי הלכות באופן קבלת פני חבירו. האחת מצד יחס אדם לחבירו. והשניה מצד הלכות מידות. מצד היחס לחבר ראוי לקבלו בשמחה, אלו הם דברי רבי ישמעאל העוסקים ביחס הנכון לסוגי בני האדם - "קל לראש נוח לתשחורת". ועל זה אמר שראוי לקבל בשמחה את כל האדם. זו היתה דרכו של הלל כידוע, ורבי ישמעאל שהיה מתלמידיו קבע כך במשנה.

אבל בהלכות דעות הרמב"ם מדבר על המידות, איך האדם צריך להעמיד את עצמו, ולשוים את תכונותיו ואורחותיו בדרך הממוצעת. ולכן כאן הביא את דעת שמאי, המלמד שצורת האדם השלמה היא שלא יהיה מר נפש, ואפילו במקום צער ואנינות, הרי המידה הנכונה מחייבת שיהיה לו סבר פנים יפות. וזו עבודת שמאי להיות כדן.

ב. סוגיית הגמ' על הנהגת השמחה הישרה

הגמ' מפרשת את הדרך הנכונה בענין השמחה, אמרו (ברכות ל:):

"מאי וגילו ברעדה" (תהלים ב,יא)? **אמר רב אדא בר מתנא אמר רבה, במקום גילה שם תהא רעדה. אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר: וגילו ברעדה כתיבו! אמר ליה: אנא תפילין מנחנא. רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זירא, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר ליה, בכל עצב יהיה מותר'** (משלי יד,כג), **כתיבו! אמר ליה: אנא תפילין מנחנא."**

באופן אחר אמרו זאת חז"ל (תנודב"א ג) "עוד אמר דוד המלך, אני בעולם הזה מה אני? אלא **יראתי מתוך שמחתי, ושמחתי מתוך יראתי**, ואהבתי עלתה על כולן". השמחה היא תפיסת הקשר עם הקב"ה. קשר זה מחייב **רעדה** מלפני המלך, אולם עצם הידיעה שאנו עומדים לפניו וקרובים אל ה', מביאה **שמחה**. וזהו "שמחתי מתוך יראתי".*

בגמ' שהבאנו ראה רבה את אביי בעת שישב לפניו בשמחה יתירה, פרש"י "ונראה כפורק עול". אמר לו רבה הרי כתוב "וגילו ברעדה". והשיב אביי אני מניח תפילין, ופרש"י "והם עדות שממשלת קוני ומשרתו עלי". ובמקרה השני טען רב זירא "בכל עצב יהיה מותר", פרש"י "כשאדם מראה את עצמו עצב יהיה לו שכר". ויש להתבונן מדוע נקט כל אחד פסוק מיוחד, בענין הנהגת השמחה.

ומדברי שניהם למדנו, שהשמחה היא המידה הנכונה, לא השמחה של השחוק וקלות ראש, אלא השמחה של "גילו ברעדה". וכמש"כ רבינו יונה שם בטעם הדבר: "כדי שלא ימשך מתוך השמחה לתענוגי העולם וישכח עניני הבורא, על כן צריך **לערבב זה עם זה**, כדי שיהיה על הקו הממוצע".

* **א.ה.** כענין זה כתב הרמב"ם (ניסודי התורה פרק ב,ב): "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו ובראויו הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא **אוהב ומשבח ומפאר**, ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול. וכשמחשב בדברים האלו עצמן, מיד הוא **נרתע לאחוריו ויפחד**, ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות".

ג. האיסור למלא שחוק פיו בעוה"ז

בהמשך הגמ' (ברכות לא.) "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר: אז ימלא שחוק פיני ולשוני רנה, אימתי בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה". ופירש רבינו יונה:

שמעינן שאינו תלוי בחורבן, אלא אפילו בזמן בהמ"ק אמר, שאסור למלא שחוק פיו בעוה"ז בשום ענין. שהשמחה מרגילה את האדם שישכח המצוה, כמו שאמרנו למעלה. ומאי דאמרינן 'אימתי ימלא שחוק פיני ולשוני רנה בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה', לא מפני המקדש בלבד אומר, אלא הכי קאמר: אימתי ימלא שחוק פיני ותהיה השמחה מותרת, מזמן שיעשה עמנו נסים ויושיענו, ואז באותו הזמן נשמח כדי לגלות נפלאותיו וגבורותיו, ויאמרו הגוים 'הגדיל ה' לעשות עם אלה'. ויראו בשמחתנו ויבושו, ושמחה כזו שהוא שמחת הבורא, היא מצוה גדולה, משום - פרסומי ניסא*.

ביארנו (שיעור טו, ג.) ששחוק זו שמחה מיוחדת, היכולה להתעורר אף ממילי דבדיחותא. וגם כאשר מצבו של האדם אינו בשמחה מצד עצמו, הרי הוא מתעורר לשחוק מדבר המעורר צחוק. וזה כאשר מתגלה ביטול מהלך מחייב. השחוק כולל לעג לשני, שענינו ביטול מעלתו והיחס שהוא מחייב. וכל מצב בו מהלך נכבד מתבטל לפנינו, הרי זה מעורר צחוק.

השמחה שבצחוק היא ההרגשה שהאדם פטור, ואינו מחוייב להתאים עצמו לשום מהלך. זה גם הטעם ששחוק מרגיל לערוה (כמבואר בשיעור טז, ב.). ולכן לעתיד כשיקרו כל מיני המהלכים הנוצרים בעולם הזה, ויתברר שכולם דברים בטלים, יהיה זה ע"י שחוק - אז ימלא שחוק פיני. אבל בעוה"ז אסור למלא פיו שחוק, כיון שהדבר מביא לביטול המהלכים המחייבים, הדרושים לקיום המצוות. רק כשלא יהיה בעולם שום צד אחר, "ויאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה" - אז נוכל לשחוק, בלא לחשוש מסטיה לרע.

בשיעור הקודם (ז) הבאנו את דברי הזוהר בפירוש שמו של 'יצחק', שהוא בלשון עתיד, כלומר שהוא זה שיצחק לעתיד לבא. כאשר נאמר בנבואה לאברהם שילד לו בן, "וקראת את שמו יצחק", אז התחדשה בבריאה האפשרות לקחת מן הצחוק שיהיה לעתיד. יצחק אינו מהעוה"ז, כשמו הכולל את האותיות 'קץ חי', כלומר חיותו היא מן הקץ, ולכן הוא חי כאן באופן של אפרו צבור ומונח על גבי המזבח, כלומר חיים של תחית המתים.

* רבינו יונה מוסיף שהשחוק שיהיה לעתיד יהיה מותר מכיון, שיהיה בו 'פרסומי ניסא', להראות את הנס כולל שמחה יתירה של שחוק ולעג על אויבי ישראל, ככתוב "למען שמי יכבד ה' ונראה בשמחתכם והם יבושו" (ישעיה סו, ה.). אמירת הלל נקראת ברמב"ם "שמחה יתירה" (חנוכה ג, ו.). ושמחה יתירה מותרת כאשר היא "שמחת הבורא", לפרסומי ניסא, ולהתגבר על המתנגדים לה' עד לעג ושחוק. ככתוב "יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו" (תהלים ב, ד.). יש דנים האם שייך פרסומי ניסא גם כלפי גויים, כגון מי שגר בין גויים אם צריך להדליק נר חנוכה להראות להם הנס. בדברי רבינו יונה יש קצת מקור לזה, שתוקף הפרסומי ניסא ש"יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה", אמנם זה לא מקור בהלכות חנוכה, אבל זה מקור לשם 'פרסומי ניסא'.

יצחק הוא האדם היחידי שאינו שייך לאיסור הזה של שחוק, מכיון שהוא אינו מכאן. לשאר בני אדם מותרת רק שמחה שיש לה גבול של רעדה, ואילו השמחה המתפרצת ומגיעה עד צחוק - אסורה בגלל החשש לחטא. עם לידת יצחק התגלה בעולם הזה שייכות לשחוק שיהיה לעתיד לבא.

הגמ' אומרת "כל ליצנותא אסירא, בר מליצנותא דע"ז דשריא" (מגילה כה:). כל ליצנות מכשילה את האדם בקלות ראש ובשחוק האסור. אך ליצנות של ע"ז היא אחת מהדרכים של ביעור ע"ז. ומי שעומד כנגד ע"ז זה יצחק שכולו מסור לעבודת ה', כמו שאמרו שאפרו צבור ומונח על גבי המזבח (עי' שיעור טז, א). וכדי לבטל ע"ז צריך להשתמש בכוחו של יצחק, החי בעולם של העתיד, בו צוחקים מהרע, עד שאין שם מקום ומציאות לע"ז.

יצחק שמצד חייו בעוה"ז שרוי כולו ביראה ופחד, והסכנה של הצחוק בהווה אינה קיימת אצלו. הוא יכול להביא לעולם את הצחוק שאנו עתידים להגיע אליו, כאשר יתבטל הרע מן העולם.

ד. דרכי הגבלת השחוק המבוארים בגמ'

בגמ' (שהבאנו ב) אמר רבה לאביי, "וגילו ברעדה כתיב". ורבי זירא אמר לרבי ירמיה "בכל עצב יהיה מותר". ושאלנו מדוע בחר כל אחד בפסוק אחר.

התיקון של השמחה לפי רבה הוא "וגילו ברעדה", כלומר שילוב שמחה ויראה, והוא מידתו של יעקב. לעומת אברהם המתקן את הגילה עצמה בכך שהוא מפנה את כל כוח האהבה והשמחה אל ה' (עי' שיעור טז, א), אך עדיין יש סכנה בכך, כמו שמצאנו באברהם שיצא ממנו ישמעאל. ולכן מורה רבה לשים יראה מול השמחה, ולשלבם כמידתו של יעקב. דרך זאת נקראת "וגילו ברעדה" - לשלב יראה ואהבה.

ואילו רב זירא מורה לנקוט במידתו של יצחק, ואומר "בכל עצב יהיה מותר". בין בני אדם תמיד יש כאלה הנוטים לצד האהבה, וכל אישיותם עומדת על צד השמחה. והתיקון עבורם הוא "וגילו ברעדה". להשתמש ביראה שתגביל את השמחה היתירה מלהתפרץ.

ויש כאלה ששורש נפשם מהקו של יראה, כפירוש המילה 'עצב', מלשון כיוץ והתכנסות. להם מתאימה ההוראה "בכל עצב יהיה מותר". [בחז"ל השתמשו בכינוי "טפח שוחק" (סוכה ז), למידה המתרחבת והוא כאשר אצבעות היד מתפשטות. ואילו 'טפח עצב', נמדד כאשר אצבעות היד מכווצות. כך השמח יוצא מתוך הגבולות של עצמו ונהיה גדול יותר, והעצב אינו מוציא עצמו כלפי חוץ כלל].

שמותם של בעלי השמועה, רבה ורב זירא, מגלה את ענינם, [למי שיש לו אוזן שומעת]. 'רבה' הוא מלשון גדלות, השייכת למידת החסד כמו שאמרו "את גדלך זו מידת טובך, שנאמר ועתה יגדל נא כח ה'" (ספרי על במדבר כז, יב). שונה ממנו 'רב זירא', שבמקור נקרא שמו 'רב זעירא' (עי' ירושלמי ב"ק ד, א), כלומר קטן.

וקראו לו זירא מלשון זר' וכתר, על דרך שאמרו חז"ל "מאן דאיהו זעיר איהו רב" (זוהר במדבר קסח ב).

לפיכך רבה השייך לקו של אהבה, מלמד לקיים את ה'גילוי' בתוספת רעדה, והנושא העיקרי הוא השמחה. ואילו אצל רב זירא השייך לקו של יראה, הנושא העיקרי הוא העצב - "בכל עצב יהיה מותר", כפרש"י "כשאדם מראה עצמו עצב יהיה לו שכר". זו מידתו של יצחק, הרואה שיש יתרון לעצב כשלעצמו. ואין הכוונה לעצב ממש, שהרי שמאי השייך לקו הדין אמר: "הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות", וזה הקו האמצעי אליבא דידיה*.

ה. הלכה למעשה במידות ובהנהגה

ההלכה למעשה שמביא הרמב"ם, היא כשיטת שמאי: "לא יהא אדם פרוץ בצחוק, ולא עצב ומתאבל - אלא מקבל את כל האדם **בסבר פנים יפות**". ושאלנו (א) מדוע לא הביא את דברי רבי ישמעאל השייך לבית הלל [מתלמידי רבי יהושע וחבירו של רבי עקיבא]. "לקבל את כל האדם **בשמחה**". וביארנו שאכן לענין היחס לחבירו ראוי לנהוג כהלל, אך מצד חיוב המידות פסק הרמב"ם כשמאי.

והטעם ששונים עניני המידות מההלכות המעשיות. בהלכה כשנפסק כהלל, אין מקום לנהוג כשמאי, כמו שאמרו "כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל" (משנה ברכות י:). אך בעניני המידות הדבר תלוי באופיו של האדם, ומי ששייך למידתו של שמאי יכול לנהוג כמותו.

ולכך פסק הרמב"ם שלכל הפחות ינהג בזה כפי המידה האמצעית כדרכו של שמאי, ובזה אפשר לחייב את כולם, להיות "בסבר פנים יפות", כיון שמידה זאת מחוייבת מן הדין. אך בודאי שמי שמידתו כתלמידי הלל, ינהג כדברי רבי ישמעאל, שהורה "הוי מקבל את כל האדם בשמחה", בין ביחס אליו ובין במידותיו.

* א.ה. הגמ' (מגילה דף ז:): בענין הדין חייב אדם לבסומי בפוריא, מספרת: "רבה ורבי זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי, איבסום, קם רבה שחטיה לרבי זירא. למחר בעי רחמי ואחיי". ובודאי אין להסביר כפשוטו שנכשל רבה ברציחה, וכמש"כ המהרש"א "דבר תמוה לפרשו כפשוטו", והסבירו בזה באופנים שונים.

להמשך דברי הרב זצ"ל ניתן לרמוז כאן, שמחלוקתם הכללית בענין השמחה באה לידי ביטוי בפורים שבו יש מצוה לשמחה יתירה. וביום זה התגברה דעתו של רבה שהמצב העיקרי הוא השמחה, וביטל לגמרי את דעתו של רב זירא שיש מעלה בעצב כשלעצמו. וזה נרמז באומרם "שחטיה לרב זירא", שנתקיימה רק דעתו שביום זה אין כל מקום לעצב. אך למחר הבין שבעוה"ז דרושה דרך היראה של רבי זירא, וביקש רחמים שתמשך השפעתו למרות שאתמול נהגו בשמחה יתירה. וזה רמוז בכך שהחיה אותו מחדש. ובכך מתיישבת הגמרא הצריכה ביאור.